

A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSAI ÉS A RÁ ADOTT VÁLASZOK KÜLÖNBÖZŐ FÖLDRAJZI LÉPTÉKEKEN

BOROS LAJOS–PÁL VIKTOR

THE EFFECTS OF THE ECONOMIC CRISIS AND POLICY RESPONSES
ON VARIOUS GEOGRAPHICAL SCALES

Abstract

The global crisis started in 2008 seriously effected most of the countries all over the world. However, its effects and the policy responses were are diverse: some regions and countries were hit harder than others. The article reviews how the impacts of the crisis, and the different policy responses given to it. Based on policy documents and statistical data we analyse the processes on various geographic scales; investigating global, macro-regional, national and local scales. There are multiple ways to deal with the impacts of crisis: the policy responses are influenced by ideology, financial background, global connectedness and the scale to which the actors are connected to. According to our findings the crisis also effects the construction of scales and the interactions between scales as well. Actors from different scales try to enhance or keep their role and influence.

Keywords: global crisis, scale, economic policy, deglobalization

Bevezetés

Körülbelül másfél év ingatlan- és pénzpiaci történései után a 2008 őszén kirobbant pénzügyi, majd általános gazdasági világválság erőteljesen hatott a Föld szinte minden táján és rengeteg vitát váltott ki. E vita oroszlánrésze a médiában zajlott: számos hétköznapi elemzés látott napvilágot, különösen a válság okairól és következményeiről, azonban e magyarázatok többnyire leegyszerűsítőek voltak. Ezek mellett azonban egyre több tudományos elemzés is született a krízissel kapcsolatban. Egy részük empiriára épül, más részük egyfajta teória. Bár a tanulmányok elsősorban közgazdasági, szociológiai nézőpontból vizsgálják a kérdést és többnyire a válság okaira keresnek magyarázatokat. Ezen kívül a történések és hatások leírására törekcszenek, továbbá megkísérlik felvázolni a rövid-, illetve középtávú jövőt is. A szakirodalom annyira sokszínű, hogy például még a pszichológiai, sőt az egészségi állapotra gyakorolt hatásokat is bemutatják (UZZOLI, A. 2011). A munkák azonban szinte mindenütt utalnak arra, hogy a válság rendkívül sok földrajzi aspektussal rendelkezik.

Ebből kiindulva elemzésünkben társadalomföldrajzi szempontból vizsgáljuk meg, hogy a válságnak milyen hatásai voltak az egyes térségekben, illetve földrajzi léptékeken és hogy arra miként válaszoltak az érintett területek szereplői.

Hangsúlyoznunk kell, hogy áttekintésünk nem teljes: a válság egyes – általunk kiemelt – földrajzi léptékeken kifejtett hatásai közül csak példákat mutatunk be, mégpedig olyanokat, melyek leginkább jellemzik az adott hatást, illetve válaszreakciót. Célunk kettős: egyrészt a figyelemfelhívás, másrészt pedig a válságra adott reakciók sokféleségének bemutatása.

Mivel a válság még jelenleg is tart, így – különösen összehasonlító vizsgálatok elvégzésre – igen nehéz az elemzésekhez szükséges adatokhoz jutni. Ráadásul a statisztikai adatok időnként elfedik a problémákat: egyrészt azért, mert nem egy esetben az adatgyűjtések térbeli és időbeli léptékei a folyamatok nem megfelelő szintjét ragadják meg, más-

Mivel gondolatmenetünk kiindulópontja az, hogy a különböző földrajzi léptékeken a válságnak eltérő hatásai vannak, illetőleg elérő módon reagáltak a különféle szereplők, ezért elsőként a léptékekkel kapcsolatos álláspontunkat ismertetjük. Ezt követően röviden áttekintjük a válság eddigi szakaszait, okainak néhány magyarázatát, majd példák segítségével bemutatjuk egyes léptékeken kifejtett hatásait és a különféle válaszokat.

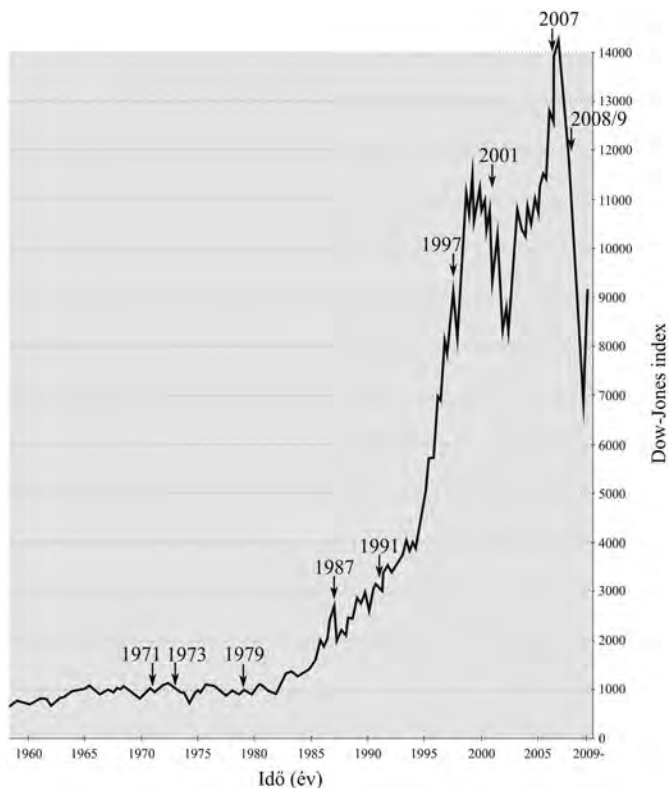
Bár nem célja elemzésünknek, hogy teljes áttekintést adjon a lépték különböző értelmezéseiről, szükségesnek tartjuk bemutatni, hogy mi magunk miként értelmezzük magát a fogalmat. E szerint a földrajzi léptékek nem önmagukban objektíve létezők, hanem (akár csak a tér) a társadalommal kölcsönhatásban formálódnak és ezt a hatalmi viszonyok és tőkeérdekek erőteljesen befolyásolják. Ugyanakkor – egyetértve MARSTON, S-szel – úgy véljük, hogy túlságosan redukcionista az az álláspont, amely csak a kapitalista termelésre vezeti vissza a léptékek formálódását. Emellett a legszélesebb értelemben vett társadalmi újratermelés és a fogyasztás is dinamikus kapcsolatban van a léptékekkel (BRENNER, N. 1997, MARSTON, S. A. 2000, 2004). Az egyes léptékek a vizsgálatokban – a megértés könnyebbése miatt – ugyan elkülöníthetők (ezt nevezzük elemzési léptéknek), azonban fontos azt is figyelembe vennünk, hogy egymástól nem elválasztható, plasztikus „elemekről” van szó. Ez azt jelenti, hogy határaik nem elkülöníthetők, sőt sok esetben meghatározhatatlanok (gondoljunk csak a lokális vagy regionális léptékekre), amelyeknek ugyan gyakran vannak közigazgatási határai, de a folyamatok, kapcsolatrendszerek szempontjából ezek a határok nemegyszer irrelevánsak (HEROD, A. 2011).

Az eddigiekén kívül azt is fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a léptékek nem tekinthetők állandónak, ezért szükségszerű, hogy a válság formálja is az egyes léptékek létezését, jelentését, jelentőségét, egymáshoz való viszonyát (HEROD, A. 2003, 2011). Ugyanakkor hangsúlyozzuk azt is, hogy tanulmányunk csak részben foglalkozik e kérdéssel és inkább a válsághoz kapcsolódó gazdasági, valamint szociális hatásokra és válaszokra összpontosít.

Ebből adódóan a vizsgált léptékek elemzési léptékek: azaz az elérhető információk, adatok miatt fókuszálunk ezekre. Ugyanakkor meg kell jegyezzük azt is, hogy a folyamatok nem köthetők egy-egy léptékhez: a válságjelenségek egyszerre megfigyelhetők akár valamennyi léptéken, míg a válaszok is összekapcsolják például a nemzetállami és lokális szintet.

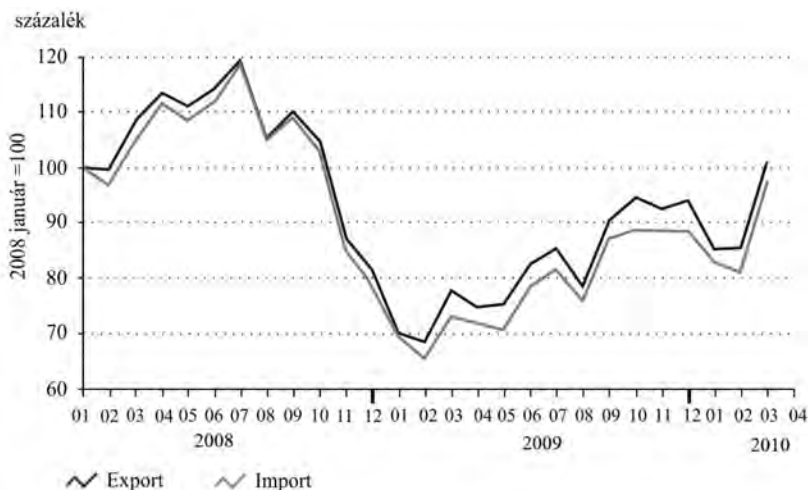
A napjainkban is tartó globális válság kiterjedélyesedésének szimbólumává 2008. szeptember 15-e vált, amikor a Lehman Brothers (a világ egyik legmeghatározóbb és legnagyobb múltú pénzügyi csoportja) csődbe jutott, és sem más bankok, sem az amerikai kormány

nem volt hajlandó segíteni rajta. Innen számítják a 2007 nyarától kezdődő és addig csak az USA-ra szorítkozó válság globalizálódásának kezdetét, a pénzügyi krízis kiteljesedését, majd áttérjedését a reálgazdaságra (GÁL Z. 2010, NAGY E. 2010). A pénzügyi válságot számos gazdasági mutató romlása jelezte: így például a tőzsdeindexek zuhanása (a Dow Jones index például az 1990-es évek közepére jellemző értékekig esett vissza) (1. ábra), vagy a világkereskedelem volumenének erőteljes csökkenése (2. ábra).

1. ábra A Dow-Jones index és néhány világ gazdasági fordulópont
 Forrás: Atlas der Globalisierung 2010 alapján szerkesztette DUDÁS G.
 Figure 1 The Dow Jones index and some turning points of world economy
 Source: after Atlas der Globalisierung 2010 modified by DUDÁS, G.

A válság eddigi történetét sokféleképpen szakaszolja a szakirodalom, sőt igen részletes „válságkrónikák” is készültek. Jelen tanulmányban nem tekintünk át minden részletet, csak a legfontosabb csomópontokat emeljük ki és alapvetően követjük a válság három részre osztását, hangsúlyozva, hogy a folyamat ennél jóval bonyolultabb. Eszerint az első szakasznak tekinthető az USA-ra szorítkozó jelzáloghitel-válság, a második a globális pénzügyi válság és végül a harmadik a globális gazdasági válság. Utóbbi már a reálszférát is érintette, s mind a fogyasztás, mind a termelés globális – ám regionálisan differenciált – visszaesésével járt. Azaz a pénzügyi szektorból (ezen belül elsősorban a jelzálog-hitelezésből) induló válság áttérjedt a reálgazdaságra is, termelés- és fogyasztás-visszaesést, a munkanélküliség növekedését, valamint pénzügyi csődöket okozva (SZANYI M. 2009, SZENTES T. 2009, GÁL Z. 2010).

2. ábra A 70 legnagyobb külkereskedelmű ország exportjának és importjának változása
 Figure 2 Changes in the foreign trade of the 70 most important economies
 Forrás/Source: WTO 2010)

A válságra vonatkozóan – annak természetét és okait értelmezve – számos magyarázat született, amelyek legfőképp abban különböznek, hogy mennyire látják kiterjedtnek a felelősök körét, illetve hogy a válságot szektorálisnak, vagy szélesebb körűnek vélik. A pénzügytechnikai (technokrata) álláspont szerint a válság csupán a pénzügyi szektorra korlátozódik. A (geo)politikai jellegű magyarázatok az USA és/vagy fejlett országok felelősségét emelik ki, mivel nem vették figyelembe a növekedés határait. Az institutionális magyarázatok a globális és nemzeti pénzügyi intézmények elégtelen működésében vagy hatáskörében látják a probléma gyökerét. Többben egyszerű túltermelési válságnak tartják a jelenlegi krízist, mások a globális kapitalizmus, vagy a neoliberális szemlélet kudarcaként értékelik, és azon az állásponton vannak, hogy a szabályozást, illetve a működési mechanizmusokat gyökeresen át kell alakítani. Eszerint a világgazdaság új szakasza következik a válság után. Szélesebb körben keresik a megoldást azok, akik szerint általánosságban véve a „mohóság” vezetett a válsághoz, illetve akik szerint az egész emberi civilizáció válságáról beszélhetünk. Az, hogy ki melyik magyarázatot tartja érvényesnek, befolyásolja, hogy hol és hogyan próbál beavatkozni a gazdasági folyamatokba (BOORMAN, J. 2009, KOTZ, D. M. 2009, LUCARELLI, B. 2010, SZENTES T. 2009). Ezért is fontos annak áttekintése, hogy egyes léptékeken milyen beavatkozási technikákat alkalmaztak eddig.

A válság hatásai és az ezekre adott gazdaság- és társadalompolitikai reakciók különböző léptékeken

Összességében elmondható, hogy a válságra adott gazdaságpolitikai válaszok meglehetősen összetettek. Közülük jó néhány alapvetően különbözött az elmúlt évtizedek neoliberális gazdaságpolitikai elképzeléseitől. Visszatérés érezhető a keynesi elvekhez és sok esetben a protekcionizmushoz is (JESSOP, B. 2010). Ugyanakkor egyesek éppen a neoliberális elvek további érvényesítésében látták és látják a válságból kivezető utat.

A továbbiakban néhány kiemelt léptéken elemezzük a folyamatokat: így a globális, makroregionális, nemzeti, illetve lokális léptékeket vizsgáljuk meg részletesebben. Ez a válasz-

tás nem jelenti azt, hogy ezek lennének a legjelentősebbek, hanem leginkább ezekre állnak rendelkezésre információk, illetve a politika ezeken a szinteken tűnt a legaktívabbnak.

Globális hatások és válaszok

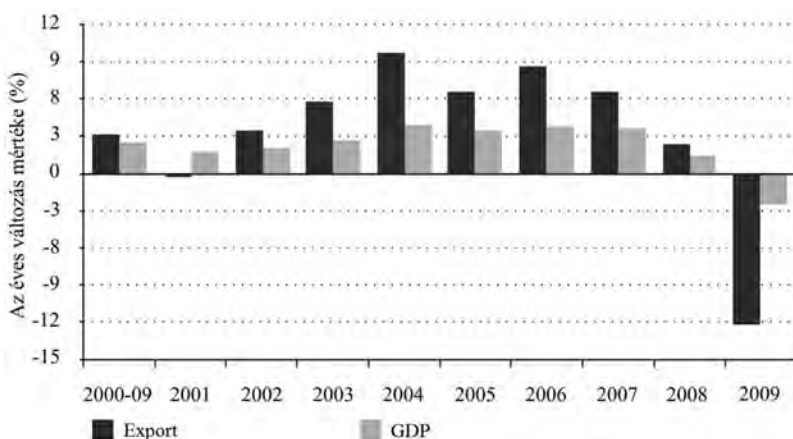
A válság eredményeképpen mind a termelés, mind az áru- és szolgáltatásexport visszaesett, illetve (a második világháború óta először) a világ GDP-je is csökkent 2009-ben (1. táblázat, 3. ábra). Mindezekkel összefüggésben a munkanélküliség is növekedett: míg 2007-ben a globális munkanélküliségi ráta 5,6% volt, addig 2010-ben 6,2%, ami mintegy 27,6 millió növekedést jelentett (WTO 2010, ILO 2011). Emellett például – a korábbi években dinamikus növekedést mutató – turizmus is radikális visszaesést volt kénytelen elkönyvelni 2008 utolsó negyedévéől. Az emiatt csökkenő bevételek is fokozták a gazdasági nehézségeket (4. ábra). (Meg kell jegyezzük, hogy a 2010-es adatok már növekedést mutatnak.)

1. táblázat – Table 1

A világ árutertermelésének, áruexportjának és GDP-jének változása az előző év %-ában
Changes in the World's merchandise production, export and GDP
(percentages of previous years)

	2000–2009 átlaga	2007	2008	2009
A világ áruexportja	3,0	6,5	2,0	–12,0
Mezőgazdasági termékek	3,0	5,5	2,0	–3,0
Energiahordozók és ásványi nyersanyagok	2,0	3,5	0,5	–4,5
Feldolgozóipari termékek	3,5	8,0	2,5	–15,5
A világ árutertermelése	1,5	0,5	1,0	–5,0
Mezőgazdasági termékek	2,0	2,5	3,5	0,5
Energiahordozók és ásványi nyersanyagok	1,0	0,0	1,0	–2,0
Feldolgozóipari termékek	1,0	0,0	1,0	–7,0
A Föld GDP-je	2,0	3,5	1,5	–2,5

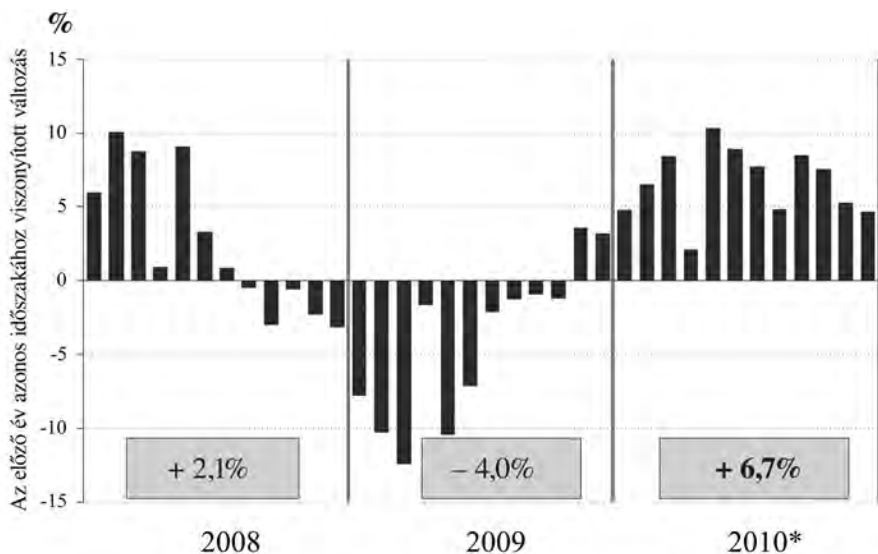
Forrás/Source: WTO 2010

3. ábra A világexport és a világ GDP-jének alakulása

Figure 3 Changes of the World's export and GDP

Forrás/Source: WTO 2010

4. ábra A nemzetközi turistaérkezések alakulása a világon

* becslés

Figure 4 Changes in the World's international tourist arrivals

*estimated value

Forrás/Source: UNWTO

A globális lépték szereplői közül a *Nemzetközi Valutaalap* (IMF) szerepe különösen a hitelnyújtásban volt jelentős: több ország gazdaságának megmentéséhez volt szükséges a szervezet segítsége. A hitelprogramokból, illetve az IMF által adott ajánlásokból az tűnik ki, hogy a Valutaalap nehezen tudott elszakadni a korábbi álláspontjától és szakértői a restriktív, a szigorú költségvetési politika mellett érveltek. Ez sokszor ellentétbe került a kormányok keynesi elvekhez visszatérni látszó gazdaságpolitikájával, amely akár az eladósodás növelésével is erősíteni akarta az állam gazdaságélénkítő szerepét – mint az a későbbiekben látható lesz. Végeredményben többnyire az államok akarata érvényesült ebben a kérdésben.

Az utóbbi időben egyre fontosabbá váló gazdaságpolitikai konzultációs fórum, a *G20* szintén elutasította mind a protekcionizmust, mind a mesterséges keresletélénkítést, ugyanakkor nagyobb állami szerepvállalásra ösztönözte az egyes államokat. Ez vélhetően abból fakadt, hogy a konzultációs fórumon magukat képviseltető államok maguk sem tudták eldönteni – és ez talán az egyik legnagyobb dilemma – hogy a válság a jelenlegi globális gazdaság strukturális válsága, avagy csupán olyan átmeneti zavara, melyet a hagyományos technikákkal kezelni lehet.

Mind az IMF, mind a *G20* esetében felmerült a nemzetközi pénzügyi mozgások fokozottabb ellenőrzése (ami azt jelzi, hogy a javaslatok kidolgozói legalábbis részben intézményi okokkal magyarázták a válságot), illetve a feltörekvő piacok szerepének növelése, azonban ezek a törekvések nem vezettek sikerre.

A globális hatásoknál meg kell említenünk, hogy a válság – részben a korábbi átstrukturálódások eredményeképp – a világ gazdaság földrajzi erőközpontjainak átrendeződését is eredményezheti. Elsősorban az ázsiai feltörekvő gazdaságok súlyának növekedését, illetve ezzel összefüggésben a Pacifikus-térség erősödését prognosztizálják (BLAHÓ A. – KUTASI G. SZERK 2010, NAGY G. 2010). Erre enged következtetni Kína erősödő nemzet-

közi szerepe, ami többek közt az egyre fokozódó tőkekivitelben nyilvánul meg. Továbbá az, hogy a válság következtében Kína – Németországot megelőzve – a világ legnagyobb áruexportőrévé vált (WTO 2010).

A regionális integrációk válaszcéljai

A gazdasági integrációk közül az *Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulást* (NAFTA), illetve az Európai Uniót vizsgáltuk. Előbbi esetében hasonló jelenségeket tapasztalhattunk, mint amelyek a korábbi válságok esetében több integrációs szervezet kapcsán is előfordultak (pl. 2002-ben MERCOSUR-nál): a válság lelassította az integrációt, a 2009-re tervezett revíziót elhalasztották, és a tagállamokban megerősödtek a protekcionista tendenciák.

Az *Európai Unió*ban már 2008 októberében elkezdtek foglalkozni a krízissel, bár elsőnek azt hitték, hogy az csak az Amerikai Egyesült Államokat érinti. Kiderült azonban, hogy egyrészt nagy az összefonódás a piacok között, másrészt szinte ugyanazok a problémák az európai hitelpiacon is, illetve igen erős a transzatlanti kapcsolat a pénzüpiacokon (GÁL Z. 2010). Ezért számos közös intézkedéscsomagot próbáltak fogantatni:

- igyekeztek elérni, hogy legyen valamilyen globális szabályozás,
- elfogadták a European Economic Recovery Plan (2008 november, 256 milliárd euró határon átnyúló, környezetkímélő energetikai beruházásokra),
- a válságot megpróbálták arra használni, hogy versenyképesebbé és fenntarthatóbbá tegyék az EU-t, például a K+F beruházások növelésével (alapvetően hosszú távú beruházásnak számítanak, hiszen nem váltanak ki azonnali hatást),
- hangsúlyozták, hogy kerülni kell a protekcionizmust (tanulni kell a korábbi válságokból, akkor a protekcionizmus rontott a helyzeten),
- felgyorsították a nagyberuházások megvalósítását,
- egyszerűsítették a támogatási szabályokat, lehetővé tették a 100%-os támogatást, illetve meghosszabbították a kifizető támogatások felhasználhatóságát (EC 2009, YUILL, D. – McMASTER, I. – MIRWALDT, K. 2009).

A cél az volt, hogy megakadályozzák a válság továbbterjedését, a munkaerőpiacot rugalmasabbá, ugyanakkor biztonságossá tegyék, valamint hogy a zöld technológiák segítségével fokozzák az Európai Unió versenyképességét. Bár eleinte az integrációs szervezetek kifejezetten arra törekedtek, hogy a krízist az integráció szintjén kezeljék, végül megegyezés híján minden ország saját maga próbálta megoldani a felmerült problémákat. Ezeken csak az változtatott, amikor kiderült, hogy néhány országban (Görögország, Írország) uniós pénzügyi segítségre van szükség, különben olyan súlyos következményekkel járhat a válság, hogy az az egész integráció és a közös valuta létét veszélyeztetné. Mindez oda vezetett, hogy felmerült a szigorúbb szankciók alkalmazásának lehetősége a pénzügyi fegyelmet megsértőkkel szemben.

Egyes világ gazdasági régiók és nemzetállamok válaszcéljai a válságra

Ez a lépték volt a leginkább sokszínű, mind a hatásokat, mind a válaszokat tekintve. Ez utóbbiakat – azaz az állami beavatkozás mértékét – befolyásolta, hogy mekkora volt az ország politikai és gazdasági mozgáster, például mennyire volt eladósodott, vagy hogy mennyire rendelkezett mozgósítható valutatartalékokkal. Lényeges volt egy-egy terület gazdasági szerkezete: gyakori, hogy például ahol a gépiparnak nagy szerepe volt a foglalkoztatásban és az exportban, ott a válság munkaerőpiaci hatásai erőteljesebbek voltak.

Emellett lényeges volt egy-egy állam „veszélyeztetettsége” is. A legrosszabb helyzetben azok az államok voltak, ahol már a válság előtt is alacsony gazdasági növekedés a szegények nagy számával párosult (pl. Afrika vagy Dél-Ázsia számos állama). Számított az is, hogy rendelkezésre álltak-e a krízis kezeléséhez szükséges intézmények és a tudás. Végezetül pedig az is befolyásolta a válaszokat, hogy mik voltak a hatalmon lévők preferenciái: a felső-, illetve középosztály támogatását, vagy a legszegényebbek megsegítését tartották lényegesnek, netán a vállalkozások megmentését tűzték ki célul. Mindez akár azzal is járhatott, hogy az ENSZ globális szegénységet csökkenteni kívánó törekvései (pl. a Millenniumi Fejlesztési Célok) és a közép- vagy felsőbb társadalmi osztályok érdekeit fontosabbnak tekintő kormányzati politikák összeütközésbe kerültek egymással.

A munkanélküliség növekedése elsősorban a legfejlettebb országokra (az Európai Unió tagállamaira, Japánra, az Egyesült Államokra, Kanadára, Ausztráliára és Új-Zélandra) koncentrálódott: míg a világ összes munkaerejének csupán 15%-a él ezekben, addig a válsághoz kapcsolódó munkanélküliség-növekedés 55%-át itt tapasztalhatták. Különösen az iparban szűnt meg sok álláshely: 2007 és 2009 között 9,5 millióval kevesebben dolgoznak ebben a szektorban (ILO 2011).

Az állami célok általában a következők voltak: a pénzügyi rendszer stabilizálásának megőrzése vagy helyreállítása, a növekedés fenntartása/újraindítása, az infláció elleni küzdelem és árfolyamvédelem, a gazdasági szerkezetváltás, illetve a munkahelyek megőrzése.

Mivel a válság először a pénzügyi szektorban jelentkezett, így több állam is kénytelen volt itt beavatkozni. Ennek keretén belül pénzügyi segítségnyújtás éppúgy előfordult, mint a szabályozások átalakítása (2. táblázat).

2. táblázat – Table 2
A bankszektor megsegítésére költött összegek a GDP %-ában
az EU országokban 2009 decemberéig

State aids to financial sector in OECD countries 2008–2009 (percentages of GDP)					
Ország	kormányzati támogatás	hitelbiztosítás erősítése	állam- sítás	rossz hitelek átvétele	shortolás tiltá- sa/korlátozása
Ausztrália	X	X			X
Ausztria	X	X			X
Belgium	X	X			X
Csehország					
Dánia		X			X
Dél-Korea	X			X	
Egyesült Államok	X	X	X	X	X
Egyesült Királyság	X	X	X		X
Finnország		X			X
Franciaország	X	már magas volt			X
Görögország	X	X			
Hollandia	X	X	X		X
Írország	X	X	X	X	
Izland		X	X		X
Japán	X				X
Kanada	X				X
Lengyelország	X	X			
Luxemburg	X	X			

Ország	kormányzati támogatás	hitelbiztosítási erősítése	államossítás	rossz hitelek átvétele	shortolás tiltása / korlátozása
Magyarország	X	X			
Mexikó					
Németország	X	X		X	X
Norvégia	X	már magas volt			X
Olaszország	X	X			X
Portugália	X	X	X		X
Spanyolország	X	X			X
Svájc	X	X			
Svédország	X	X			
Szlovákia		X			
Törökország	X			X	
Új-Zéland		X			

Forrás/Source: OECD

Az *Amerikai Egyesült Államokban* jelentkezett legelőször és legsúlyosabban a válság, továbbá ez gyakorolta a legnagyobb hatást a globális gazdaságra, mivel annak a legnagyobb a felvevőpiaca. A leglátványosabb hatás a pénzügyi szektor összeomlása volt, a leglátványosabb válaszok pedig a jelentős állami bankmentő csomagok voltak, de alapjában véve erősek voltak a korábban a NAFTA esetében említett protekcionista tendenciák is. Emellett az Egyesült Államokban jellemző szemlélettől idegen államosítások is történtek a stratégiai fontosságúnak tekintett cégek megmentése érdekében.

Az európai magterület országai – *Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország* – hasonló problémákkal találták szemben magukat, azonban a reakcióik csak részben voltak hasonlóak. A 2007 közepén megindult amerikai pénzügyi válság 2008 őszén jelentkezett Európában és elsőként az EU húzógazdaságait érintette. A leglényegesebb közös problémák a defláció, majd ennek nyomán a termelés és a munkahelyek számának a visszaesése, a kifizetett bértömeg csökkenése és ebből adódóan a fogyasztás további csökkenése voltak. A válaszok is sok hasonlóságot mutattak: a legtöbb országban több példát is találhattunk a belső fogyasztás élénkítésére, az adócsökkentésre, illetve jövedelemtámogatásra, vagy éppen a rugalmas munkaerő-gazdálkodás támogatására. A munkanélküliségi probléma kezelésére számos országban indítottak átképzési programokat, illetve törekedtek a foglalkoztatást drágító terhek csökkentésére (BLAHÓ A. – KUTASI G. 2010).

Emellett két fontos húzóágazat (bankszektor, autóipar) szanálása is az állami beavatkozás lényeges elemét képezte. A hazai piacok védelme mellett megjelent egymás protekcionizmusának bírálata is, ami meglehetősen ellentmondásos reakció volt, hiszen saját autógyáraikat, bankjaikat megmentették, illetve védtek piacaikat. Az országok reakcióit és mozgásterét nagyban befolyásolta, hogy a GDP arányos államadósságuk igen eltérő mértéket mutatott (KUTASI G. – BLAHÓ A. 2010).

A munkaerő-piaci hatások csökkentése érdekében több európai országban is igyekeztek támogatni a részmunkaidős foglalkoztatást, amely különösen a válság által erőteljesen sújtott Észtországban és Lettországban nőtt nagy mértékben (ILO 2011).

Japán speciális helyzetben volt a fejlett országok közül, mivel gazdasága 1990-től egy szinte permanens recesszióban volt 2002-ig, ráadásul az 1990–2002-es japán válság nagyon hasonlított a mostani globális pénzügyi válságra (pl. késelelem, túlfűtöttség, ingatlanpiaci buborék, defláció ördögi köre, recesszió), noha nyilván az nem terebélyesedett még regionálissá sem. Mikorra elindult volna az igazi kilábalás az elhúzódó strukturális válságból,

akkorra az Amerikai Egyesült Államokból kiinduló krízis épp elérte az országot, ami azért vált súlyossá, mert Japán legnagyobb fogyasztópiaca az USA, és ha ott stagnál vagy csökken a fogyasztás, akkor az szűkíti a japán exportot. A válság következtében a GDP 12%-kal esett vissza 2007 és 2008 második negyedéve között. Ugyanakkor az amerikai jelzálogkölcsön-piaci válság és az amerikai bankcsődök kevésbé érintették a japán pénzügyi rendszert, mert pont a korábbi recesszió alatt a japán bankok visszavonták a külföldi befektetéseik tetemes részét, és kevesen álltak kapcsolatban amerikai és európai bankokkal a bankközi hitelügyletek terén. Japánban tehát nem a pénzügyi válság jelentett problémát, hanem a fogyasztópiac (exportpiac) szűkülése. A krízisre adott legfontosabb válaszok: a szokásos pénzügyi intézkedések mellett (pl. kamatvágás), a belföldi fogyasztás sarkallása, új exportpiacok feltérképezése (pl. Kína) (BLAHÓ A. – KUTASI G. 2010).

Kína esetében szintén az jelentette a legnagyobb problémát, hogy az amerikai kereslet szűkülése miatt visszaesett az export. Ennek következtében értelemszerűen a GDP, illetve az ingatlanpiac növekedése is lassulni kezdett. Ennek ellensúlyozására a kínai kormány gazdaságélénkítési programokat indított, kamatcsökkentéssel igyekezett fellendíteni a hitellezést. Ezekhez kapcsolódóan nagyléptékű infrastrukturális fejlesztésekbe, illetve a zöld technológiák alkalmazásának serkentésébe fogtak. Kína összességében olyan lehetőséget látott a válságban, ami erősítheti nemzetközi súlyát, szerepét (export, politika stb.). Ehhez a hatalmas valutatartalékait is igyekezett felhasználni (LIU, W. – PANNELL, C. W. – LIU, H. 2009, NICOLAS, F. 2009), amit többek közt az tett lehetővé, hogy az ország GDP-je a válság alatt is növekedett.

Sajátos helyzetet jelentett, hogy Kína „kifelé” a szabad piac egyik legnagyobb védelmezőjeként lép fel, hiszen gazdasága nagy részben az exporttól függ, ugyanakkor saját belső piacát vagy stratégiai erőforrásait (pl. ritkaföldfémek) igyekszik megvédeni. A hazai piac védelme azért is fontos volt az ország számára, mivel a válság alatti GDP növekedés (2009: 9,1%, 2010: 10,5%) főleg a nagy belső piacra alapozva ment végbe, hiszen 2009-ben összességében mintegy 11%-kal csökkent a kínai export. A gazdaságélénkítő csomagok tovább növelték Kína energiahiányát, így 2009-ben több mint 20%-kal nőtt az ország importja energiahordozókból (WTO 2010).

A világgazdaság egyik periferiáját, *Afrikát* a válság ugyan kisebb mértékben, illetve másképpen érintette, mint a világgazdaságba jobban beintegrálódott régiókat és országokat, de a hatásai a szegénység miatt jóval súlyosabbak voltak. A nyersanyagár-esés és a csökkenő segélyezés egyaránt sújtotta ezeket az országokat (BLAHÓ A. – KUTASI G. 2010). Különösen ott voltak súlyosak a válság hatásai, ahol a kivitel nagy részét az ipari nyersanyagok adták. Ahol azonban a mezőgazdasági termékek exportja jelentős, ott kisebb volt a visszaesés, mivel globálisan az élelmiszerek kereskedelme jóval kisebb mértékben esett vissza (nem kis részben Kína és India növekvő élelmiszerimportja miatt), mint más termékcsoportoké, illetve több termékcsoporton belül (pl. gabonafélék) is jelentős áremelkedés ment végbe.

Több országban is megfigyelhető volt az „előre menekülés”, azaz, hogy olyan ágazatokba igyekeztek befektetni, amelyek segítik a gazdaság szerkezetváltását, esetleg a fenntartható fejlődés irányába tettek lépéseket (pl. zöld beruházások, energetikai fejlesztések). De ide sorolhatók azok a beruházások is, amelyek a kedvezőbb befektetési környezet létrehozására irányultak (3. táblázat).

Az állami bevételek növelésének, illetve a gazdasági szerkezetváltás érdekében több ország is „válságadókat” vetett ki. Ezekre jelentenek példát a Magyarországon a bank- és a távközlési szektorra, valamint a kereskedelmi láncokra kivetett különadók. Bankadót vezetett be Nagy-Britannia, Olaszország és Portugália, de másutt (pl. Franciaországban, Németországban, Ausztriában) is felmerült, hogy valamilyen, pénzintézeteket sújtó adót

rójanak ki. Emellett Németországban ökoadó bevezetését is fontolgatják, amelyet az energia-cégek fizetnének – ezzel az energiatermelés szerkezetváltozását kívánják serkenteni.

3. táblázat – Table 3

A válsághoz kapcsolódó infrastrukturális beruházások az OECD országokban
Crisis related infrastructural investments in OECD countries

Ország	közlekedés	telekom- munkáció	energetika	vízgaz- dálkodás	egészség- ügy	oktatás	nemzet- védelem	zöld beru- házások
Ausztrália	X	X			X	X		X
Ausztria	X	X				X		
Belgium	X					X		X
Csehország	X							X
Dánia	X							X
Dél-Korea	X		X	X	X	X	X	X
Egyesült Államok	X	X	X	X	X			X
Egyesült Királyság	X	X				X		X
Finnország	X	X	X			X		X
Franciaország	X	X	X	X	X	X	X	X
Görögország	X		X					
Hollandia	X				X	X		X
Írország			teljes kiadáscsökkentés					
Izland			teljes kiadáscsökkentés					
Japán	X	X	X	X	X	X	X	X
Kanada	X	X		X	X	X		X
Lengyelország	X	X	X	X				X
Luxemburg	X	X						
Magyarország								
Mexikó	X							
Németország	X	X			X	X		X
Norvégia	X					X		X
Olaszország	X	X						
Portugália		X	X			X		X
Spanyolország	X	X	X	X		X	X	X
Svájc	X							X
Svédország	X					X		X
Szlovákia	X	X	X					
Törökország			X	X				
Új-Zéland	X		X			X		

Forrás/Source: OECD

Lokális hatások és válaszok néhány nagyváros példáján keresztül

A lokalitás két szempontból is különösen lényeges. Egyrészt itt jelentek meg a válság hatásai a mindennapi életben, továbbá a helyi erőforrások mozgósítása révén számos egyedi megoldással kísérleteztek a válság hatásainak csökkentésére, illetve a kilábalás

elősegítésére (Commonwealth Secretariat 2010). E tanulmányon belül elsősorban a városokra koncentrálunk, bár akár a régiók, akár a településeknél kisebb térségek vizsgálata (pl. szegregált városrészek) is hasznos lehetne.

A felmérések alapján (4. táblázat) az egyes nagyvárosokban általában súlyos problémát jelentett a munkanélküliség növekedése, ami összekapcsolódott az informális gazdaság erősödésével. A gépipar, illetve az ingatlanpiac válsága miatt többnyire férfiak veszítettek el az állásukat: így történt például Gijónban (építőipar, gépgyártás), vagy Dublinban (építőipar). Torinóban a csődbe ment vállalkozások körülbelül egyharmada a feldolgozóiparban tevékenykedett, legnagyobb részük a fémfeldolgozásban.

Mivel a válság eredetét tekintve jelzálogpiaci válság, így természetesen a települések ingatlanpiacára is erőteljes hatást gyakorolt: nőtt a „bedőlő” hitelek, a kilakoltatások száma, de jellemzőek voltak az eladhatatlan ingatlanok és a leálló (vagy el sem indított) projektek is. Több nagyvállalat elhalasztott olyan beruházásokat, amelyekről már döntés született, sőt számos esetben gyárbezárásokra, illetve a kapacitások szűkítésére, a termelés visszafogására is sor került. Ez csökkentette a helyi adóbevételeket, és fokozta a szociális feszültségeket. Különösen a fiatalok, illetve a kisebbségekhez tartozók kerültek nehéz helyzetbe. A csökkenő lakossági vásárlóerő miatt visszaesett a turizmus is, ami szintén apasztotta a városok bevételeit. Mindemellett a központi kormányzattól érkező transzferek is csökkentek, illetve késve érkeztek, ami tovább rontotta a városi költségvetés helyzetét. Mindez összességében azt eredményezte, hogy az önkormányzatoknak általában kevesebb bevételből kellett minél hatékonyabb válságkezelést véghezvinniük – akár 10-15%-kal is visszaeshettek az önkormányzati bevételek az előző évi értékekhez képest (CEMR 2009).

Az EU URBACT II. programjában résztvevő városok körében végzett felmérés alapján meghatározhatók olyan tényezők, amelyek valamelyest csökkentették a helyi társadalmak és gazdaságok sérülékenységét. Ilyen volt például, ha az adott lokalitás egy korábbi válság miatt már kénytelen volt szerkezetátalakításba kezdeni, vagy ha csak kis mértékben kapcsolódott a globális hálózatokhoz – ezért meghatározó volt a belső piac szerepe. E helyeken általában a kis- és középvállalkozások a meghatározóak, amelyek kevés hitelt vettek fel (sokszor nem is voltak hitelképesek), ezért a hitelpiaci válság is elkerülte őket. A szolgáltatásorientált gazdasággal rendelkező városok szintén kisebb mértékben érezték meg a válság káros hatásait.

A lokális válaszok alapvetően négy csoportba sorolhatók:

- a lakosság támogatása, megsegítése,
- vállalkozások támogatása,
- a hosszabb távú fejlődés megalapozása,
- szervezeti átalakítások.

A lakosság támogatására több helyen gyakornoki programokat indítottak fiatalok számára (pl. Ciprus, Egyesült Államok), de számos város kezdett közmunkaprogramokba (pl. Magyarországon is több önkormányzat fordult ehhez a megoldáshoz). Az olaszországi Faenzában pszichológiai tanácsadást szerveztek a pszichés hatások kezelésére, míg Nápolyban „Szegények Bankja” néven új pénzüintézetet hoztak létre.

A vállalkozások támogatására és az informális gazdaság visszaszorítására Franciaországban megkönnyítették a vállalkozások indítását, valamint segítették az önfoglalkoztatást. Edinburghban az eladhatatlannak bizonyult ingatlanokat a város megvásárolta – több helyen felmerült annak a lehetősége, hogy az ilyen lakásokat szociális bérlakásként hasznosítsák (CEMR 2009, ERDF 2010). A helyi adók átmeneti mérséklésével próbálkoztak Göteborgban vagy Hongkongban, hogy ezzel is megkönnyítsék a csökkenő bevételekkel

szembesülő cégek túlélését. Megjelent a lokális protekcionizmus is: azaz a „légy helyi, vásárolj helyit/helyben” elv hirdetése, amit akár ingyenes parkolással vagy tömegközlekedéssel is próbáltak ösztönözni (pl. Nagy-Britanniában vagy Vilniusban).

4. táblázat – Table 4

A válsághoz kapcsolódóan tapasztalt problémák néhány városban

Crisis related problems experienced in some cities

Város	Költségsökkentés	Csökkenő növekedés	Munkanélküliség növekedése	Beruházások leállítása	Ingatlanpiaci visszaesés	Vállalati csődök/leépítések	Romló üzleti feltételek	Zavarok a pénzügyi szektorban	Társadalmi tiltakozások	Visszaeső turizmus	Visszaeső kereskedelem	Gyengülő helyi identitás	Gyengülő üzleti bizalom	Gyengülő vásárlói bizalom	Bizonytalanság növekedése
London	X		X		X	X		X	X				X	X	
Auckland		X	X	X	X								X		X
Hong Kong	X	X				X	X				X	X			
Glasgow	X	X	X	X					X						
Helsinki						X			X	X	X				
Los Angeles	X		X		X					X	X				
New York	X		X			X	X	X							
Barcelona				X	X	X			X						
Marseille	X		X						X		X				
Mumbai	X			X			X			X					
Párizs				X	X			X		X					
Bécs	X		X										X		
Birmingham	X		X						X						
Brüsszel			X			X									
Hamburg	X			X				X							
Köln	X						X						X		
Lille						X	X						X		
Liverpool			X			X							X		
Miami	X			X	X										
München	X		X								X				
Prága			X						X	X					
Zürich	X		X					X							
Berlin						X				X					
Bilbao			X							X					
Pittsburgh										X	X				
Varsó								X	X						
Lyon						X									
Toronto			X												

Forrás/Source: OECD

A *hosszú távú fejlesztések* gyakran összekapcsolódtak a nemzetállami szinten kezdeményezett fejlesztésekkel, illetve a szervezetváltásban öltöttek testet. Mumbai vagy Torinó például a városmarketingben látta a kilábalás egyik eszközét és igyekeztek a márkázás (place branding) eszközeivel eladhatóbbá, versenyképesebbé válni. Figyelemre méltó, hogy mind a fejlesztések elhalasztása (több uniós országban), mind előrehozása (pl. Miami-ban) előfordult – ezt befolyásolta az, hogy az önkormányzat mennyi felhasználható forrással rendelkezett, illetve milyen kormányzati, vagy például uniós transzferhez jutott. Míg Európa több országában is problémát okoztak a PPP (public-private partnership) megoldások, addig az Egyesült Államok több városa (pl. Los Angeles) is így próbált forrásokhoz jutni: részben magánosítottak önkormányzati létesítményeket, illetve az új fejlesztéseket a magántőke bevonásával valósították meg. Szinte mindenütt jellemző volt a megújulási, kilábalási tervek készítése, amelyek visszatérő eleme a gazdaság diverzifikálása, és a tudásalapú, kreatív iparágak felé fordulás.

A *szervezeti megoldások* nem egy esetben magára az önkormányzatra vonatkoztak: leépítésekkel, vagy fizetéscsökkentéssel kiadáscsökkentésre törekedtek. De a visszaeső bevételeket az adóbehajtás hatékonyságának növelésével is próbálták ellensúlyozni – például Nagy-Britannia, Fülöp-szigetek és Thaiföld több városa is ezt az utat választotta. Többféle megoldást találhatunk például a közszolgáltatások menedzselésével kapcsolatban. Előfordult ezek árának csökkentése, hogy a növekvő igénybevétel révén emelkedjen a bevétel (pl. Horvátországban), de a bevételecsökkenés ellensúlyozása érdekében az árak növelése is (pl. USA, Ukrajna, Uganda). Több helyütt a közösségi részvétel erősítésével igyekeztek új erőforrásokat mozgósítani, ezt szolgálta például a konzultációs testületek létrehozása Thaiföldön vagy Új-Zélandon.

A földrajzi léptékek (át)formálódása a válság kapcsán

Mint arra korábban utaltunk, a válság az egyes földrajz lételemek viszonyát, jelentőségét is befolyásolja. Ezzel kapcsolatban az, a többek által hangoztatott álláspont, miszerint a világválság egy deglobalizációs folyamatot indít el (lásd például: PANNENUNGI, M. A. 2009, The Economist 2009), elsősorban a nemzetállami lépték erősödését emeli ki a transznacionális, illetve globális léptékekkel szemben. A válságkezelés lépései (állami mentőcsomagok, protekciónizmus, integrációs törekvések visszaszorulása stb.) erre engednek következtetni, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy egyáltalán nem biztos, hogy ez tartós folyamatot jelent. A nemzetek feletti szervek, integrációk (IMF, EU) részéről felmerült, hogy nagyobb ellenőrzési jogot kellene számukra biztosítani – azaz a válság kapcsán saját szerepüket kívánták fokozni.

De nemcsak a globális-nemzeti lépték viszonyában figyelhetünk meg átalakulást: több helyen is felmerült a centralizáció és decentralizáció kérdése a válság kezelésével kapcsolatban – azaz hogy a helyi szint, vagy az állam alkalmasabb-e a hatások kezelésére (ROSALES, M. O. 2009)? Több helyen ez konfliktusokat és vitákat generált az egyes közigazgatási szintek között. Az Egyesült Államokban például az államok és a városok között feszültséget okozott, hogy a szövetségi források nagy részét az államok használták fel, és a városok csak kis részben részesültek ezekből. Latin-Amerikában pedig, ahol a centralizáció a politikai kultúra része, éppen a válság kapcsán erősödött meg a decentralizáció iránti igény, mivel számos tapasztalat arra utalt, hogy a helyi szint hatékonyabban tudja a problémákat kezelni. Ugyanakkor ezzel ellentétes, „recentralizációs” igény is megjelent a központi kormányok részéről, amelyek a hatalom és ellenőrzés gyengülésének veszélyét látták a decentralizációban. Emellett a lokalitások és a nemzetállam között egy a társadal-

mi részvétel–hatékonyság ellentétpár körül szerveződő vita is megfigyelhető. Mindezek mellett magának a helyi léptéknek az átformálódása is előfordult azáltal, hogy a konzultációs testületek létrehozásával új szereplők jelentek meg a folyamatban.

Összefoglalás

A válság ugyan globális, de különböző földrajzi térségekben és léptékeken másképpen jelentkezett és a rá adott reakciók is jelentős mértékben különböztek. Ez utóbbinak igen fontos kulturális beágyazottsága is van – azaz a reakciók nem csupán gazdaságelméletiek, hanem eltérnek abban az értelemben is, hogy milyen kulturális, civilizációs különbségek léteznek az egyes térségek között. A válságkezelésben fontos például az ideológiai-közgazdasági irányultság, a nemzeti identitás kérdése is. Emellett természetesen nagy a gazdaságpolitikai mozgástér (pl. eladósodottság, gazdaságpolitikai nyitottság) jelentősége.

A jövőt illetően számos veszély fenyegethet. Így problémákat okozhat a feltörekvő piacok túlfűtöttsége, a gazdaságélénkítés miatti eladósodás, vagy a munkanélküliségi trendek alakulása. Az, hogy az EU-ban óriási mentőcsomagokra volt szükség egyes nemzetgazdaságok megmentéséhez, rámutat, hogy a bedőlő országok okozta dominóhatás, valamint a bizalmi válság továbbélése és erősödése akár mélyítheti is a válságot.

Kérdéses az is, hogy a különböző intézkedések közül melyek azok, amelyek sikeresnek bizonyulnak, illetve mennyire lesz kezelhető a keynesi gazdaságpolitika következtében több országban is növekvő államadósság. Lehetséges, hogy az állami beavatkozás ideiglenesen enyhítette a válság hatásait, ám a későbbiekben erre már nem lesz képes, sőt azzal, hogy a növekvő adósságállomány miatt esetlegesen takarékosagra kényszerül, erősítheti vagy tartóssá teheti a visszaesést.

A földrajzi léptékeket tekintve lényeges kérdés, hogy miként alakul a válságot követően ezek viszonya? Valóban egy deglobalizációs folyamat kezdetét jelenti-e a válság, aminek következtében a kapcsolatok, hálózatok elsősorban makroregionális vagy nemzetállami szinteken szerveződnek, vagy a válságkezelést követően ismét a globális lépték lesz a meghatározó? A tanulmányban bemutatott válaszreakciók sikerességével kapcsolatban ma még legfeljebb csak találgathatunk, és a felvetett kérdésekre csak a jövő adhatja meg a választ.

BOROS LAJOS

SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
borosl@geo.u-szeged.hu

PÁL VIKTOR

SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
pal.viktor@geo.u-szeged.hu

IRODALOM

Atlas der Globalisierung, Le Monde diplomatique, Berlin. 2009

BLAHÓ A. – KUTASI G. (szerk.) 2010: Erőközpontok és régiók. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 472 p.

BOORMAN, J. 2009: The current financial crisis: its origins, its impact, and the needed policy response. – Global Journal of Emerging Market Economies 1. 2. pp. 127–135.

BRENNER, N. 1997: Global, Fragmented, Hierarchical: Henri Lefebvre's Geographies of Globalization. – Public Culture, 1. pp. 135–167.

- CEMR 2009: The economic and financial crisis – impact on local and regional authorities. – Council of European Municipalities and Regions, Brussels. 24 p.
- COMMONWEALTH SECRETARIAT 2010: The global financial crisis and local government. – The Commonwealth Secretariat, London. 8 p.
- EC 2009: Economic crisis in Europe: causes, consequences and responses. – European Commission, Directorate General of Economic and Financial Affairs, Brussels. 108 p.
- ERDF 2010: Cities and the economic crisis. – European Regional Development Fund, Brussels. 66 p.
- GÁL Z. 2010: Pénzügyi piacok a globális térben. – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 647–727.
- HEROD, A. 2003: Scale: the local and the global. In HOLLOWAY, S. L. – RICE, S. P. – VALENTINE, G. (eds) *Key concepts in geography*. – SAGE Publications, London. 229–248.
- HEROD, A. 2011: Scale. – Routledge, Abingdon, Oxford.
- ILO 2011: Global employment trends 2011. – International Labour Office, Geneva.
- JESSOP, B. 2010: The „return” of the national state in the current crisis of the world market. – *Capital & Class* 34. 1. pp. 38–43.
- KOTZ, D. M. 2009: The financial and economic crisis of 2008: a systemic crisis of neoliberal capitalism. – *Review of Radical Political Economics* 41. 3. pp. 305–317.
- LIU, W. – PANNELL, C. W. – LIU, H. 2009: The global economic crisis and China's foreign trade. – *Eurasian Geography and Economics* 50. 5. pp. 497–512.
- LUCARELLI, B. 2010: Marxian theories of money, credit and crisis. – *Capital & Class* 34. 2. pp. 199–214.
- MARSTON, S. A. 2000: The social construction of scale. – *Progress in Human Geography* 24.2. pp. 219–242.
- MARSTON, S. 2004: A long way from home: domesticating social production of space. – In SHEPPARD, E. – MCMASTER, R. B. (eds): *Scale and geographic inquiry*. Blackwell Publishing, Oxford. pp. 170–191.
- NAGY E. 2010: A tőkeáramlás és a globális kereskedelem földrajzi dimenziói. – In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 212–213.
- NAGY G. 2010: Centrumok és erőterek változásai a világ gazdaságában. – In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 172–198.
- NICOLAS, F. 2009: The global economic crisis: a golden opportunity for China. IFRI, Paris. 37 p.
- PANNENUNGI, M. A. 2009: Welcome to de-globalization: A short history of the end of globalization(?) – *Economics and Finance in Indonesia* 57. 1. pp. 95–111.
- ROSALES, M. O. 2009: Decentralization of the State, world economic crisis and local opportunities in Latin America. – *Polis – Revista Academica Universidad Bolivia* 22. 10 p.
- SZANYI M. 2009: Válságelemzés. – *Világgazdasági Kutatóintézet. Kihívások* 194. 13 p.
- SZENTES T. 2009: Megjegyzések a válság gyökereiről és a kiutakról – a leegyszerűsítő nézetek és politikák ellenében. – *Magyar Tudomány* 5. pp. 604–627.
- The Economist 2009: Turning their backs on the world. – The Economist, 2009. February 19th
- YUILL, D. – MCMASTER, I. – MIRWALDT, K. 2009: Regional policy under crisis conditions. – *European Policies Research Centre*, Glasgow. 83 p.
- UZZOLI, A. 2011: The role of unemployment in the run of life chances in Hungary. – *International Journal of Population Research*. 2011/1. Article ID 130318, 9 pages doi:10.1155/2011/130318
- WTO 2010: International trade statistics 2010. World Trade Organization, Geneva.